

ТРАГЕДІЯ ГОЛОДОМОРУ У ТВОРЧОСТІ МИКОЛИ РУДЕНКА

У статті розглянуто творчість М. Руденка, який одним із перших в підсоветській українській літературі окреслив тему штучно створеного голоду в Україні з називанням його причин і наслідків. Задум письменника – показати, що 1930-ті роки – час, коли комуністична партія нищила український народ фізично – голодом; нищенню підлягали мова, мораль, віра, національна символіка, а натомість пропонувалася новостворена марксистсько-ленінська антигуманна ідеологія.

Ключові слова: геноцид, Голодомор, М. Руденко, поема “Хрест”, оповідання “Син четвертої сфери”.

Yulia Logvinenko. Holodomor tragedy in the works of Mykola Rudenko

The article proves that M. Rudenko is one of the first in Ukrainian literature who raised the theme of artificially created famine in Ukraine and gave its causes and consequences. The research reveals that the famine in 1933 was the last link of destruction of Ukrainian national idea. The poet's idea is to show that 30's years of the XXth century was the time when the Communist Party destroyed Ukrainian people not only physically – by hunger, but mentally – by destroying language, morality, religion, national symbols, offering newly made Marxist-Leninist inhuman ideology instead.

Keywords: genocide, holodomor, M. Rudenko, poem “The Cross”, the story “Thee son of the fourth celestial sphere”.

Голодомор 1932–1933 років – одна з найтрагічніших сторінок в історії українського народу. Ця трагедія довго замовчувалась, і лише в роки державної незалежності України стали відомими причини й наслідки інспірованого комуністичним режимом геноциду українського народу.

До вивчення теми Голодомору в українській літературі зверталися Г. Аврахов, М. Кудрявцев, Я. Славутич, Т. Трофименко та ін. Сфера наукових інтересів дослідників лежить у площині аналізу доробку тих письменників, які у своїх творах висвітлювали тему Голодомору 1932–1933 років: це роман У. Самчука “Марія” (1934), роман В. Барки “Жовтий князь” (1963), романи М. Стельмаха “Дума про тебе” (1969) та “Чотири броди” (1961–1974), повість Є. Гуцала “Голодомор” (1990), повість А. Дімарова “Самосуд” (1990), П. Наніїва “Лозинова труна” (1993) та ін.

Т. Трофименко в розвідці “Трагедія на три дії. Голодомор в українській літературі” [20] зробила спробу визначити, хто першим серед українських підсоветських письменників сміливо порушив заборонену офіційною цензурою тему Голодомору. Зокрема, звернула увагу на поезію П. Тичини і творчість М. Куліша початку 1920-х років, коли ще існувала відносна свобода слова і до друку могли потрапити деякі твори на тему голоду, але без розгляду його основної причини, а з посиланням на неврожай. “Низка “червоних самогубств” та початок репресій поклали край рецепції теми Голодомору в українському письменстві на материковій Україні на довгі роки” [20, 158]. Писати про Голодомор відкрито могли лише письменники-емігранти. Дослідниця називає насамперед романи У. Самчука “Марія” (1934), В. Барки “Жовтий князь” (1963) та ін. Більшість текстів про Голодомор з’явилися вже в часи української незалежності.

Двома реченнями Т. Трофименко згадує поему М. Руденка “Хрест”, написану 1976 р.: “Зображений Миколою Руденком переконаний більшовик Мирон не вірить, що Голодомор справді був, вважаючи це вигадкою ворогів радянської влади. У містичний спосіб він переконується в реальності Голодомору та гине в катівні НКВС” [20, 59].

М. Кудрявцев у праці “Голод в художній літературі” [7] узяв до уваги роман У. Самчука “Марія” (1934), повість російського письменника В. Гроссмана “Все минає” (1963), роман М. Стельмаха “Дума про тебе” (1969) та повість

А. Дімарова “Самосуд” (1990). І хоча в анотації до розвідки заявлено поему М. Руденка “Хрест”, автор обмежився лише її побіжною згадкою, зосередившись на тих творах, що отримали широкий резонанс в літературних та наукових колах.

Г. Аврахов, досліджуючи тему голоду в українській літературі, розглянув романи М. Стельмаха “Чотири броди” (1961–1974) та О. Гончара “Людина і зброя” (1960) [1]. Дослідник мав на меті довести, що першим у советській літературі порушив тему голоду О. Гончар: до 19 розділу роману “Людина і зброя”, надрукованого в журналі “Вітчизна” (1960 р.), письменник увів розмову кадрового артилериста Решетняка, який розповідав “недовченому студенту” Духновичу про голод 1933 р. Незважаючи на піднесений стиль Г. Аврахова, один абзац роману, написаного О. Гончаром у лояльній до влади тональності, не робить його першим у підсоветській літературі твором про Голодомор.

Складність у дослідженні творів української літератури про голод 1933-го року зумовлюється тим, що тема була заборонена цензурою. М. Руденко в спогадах “Найбільше диво – життя” згадує: “Я ніколи не думав, що доживу до часів, коли про голод 1932–1933 років почнуть писати правдиво в радянській пресі. Мусило пройти 55 років! Ціле людське життя. А ще недавно саму згадку про ці нечувані страхіття влада розцінювала як антирадянську агітацію – людину за це на багато років кидали за колючий дріт. У моєму судовому вирокі 1977 року помітне місце посідала поема “Хрест”, яку я написав за два роки до того” [15, 60]. Поет згадує, як йому вдалося передати свою поему за межі психоневрологічного госпіталю: “Це був перший в українській літературі твір, що на повний голос заговорив про голодомор 1933 року. Звичайно, кажу не про діаспору (там такі твори були) – про материкову Україну. Першою людиною, якій я прочитав цю поему, був Олесь Бердник. Пригадую, читав у палаті – мої сусіди розійшлися хто куди, нам ніхто не заважав.... Я віддав йому рукопис і попросив одвезти Раїсі. Олесь негайно ж виконав це моє доручення – і врятував поему від КДБ” [15, 533].

Спогади М. Руденка – свідчення безжальної цензури та придушення свободи слова в СРСР. З оцінки поета випливає, що він, відповідальний секретар видавництва “Радянський письменник”, редактор журналу “Дніпро”, не знав інших творів на тему Голодомору, окрім свого, і вважав, що першим в підсоветській літературі пише цілісний твір на цю тему. Ці спогади поета свідчать про те, що в свідомості українця того часу, представника творчої інтелігенції та національної духовної еліти не було жодного твору про Голодомор, окрім тих, що існували в іншому просторі, поза цензурою СРСР. Цим вимірюється художня й громадянська сміливість поета.

Перші згадки про голод 1933-го року з’являються у віршах М. Руденка, що ввійшли до збірки “Оновлення”. Це ніби вихоплені спогади, старі фотографії голодного дитинства: “На схилі кам’янистому / Росла вона, стара. / Її цвітінню чистому / Раділа дівтора. // В голодний рік, приречені, / У смерті на межі / Ковтали ми напечені / З її суцвіть коржі. // Тяглись руками кволими, / Бо душу голод мне. / З’їдали в купі з бджолами / Суцвіття запашне” (1967) [13, 179]. Поет іще не називає й не дає аналізу причин страшного голоду в українських селах.

Починаючи з 1975 р. М. Руденко відверто говорить на заборонену владою тему: “Ідуть, сміються. А чого ж тужить? / Раз хлібець є, то можна якомсь жить. // Це ще не лихо. А було ж, було: / У тридцять третім вимерло село...” [13, 393]; “Якби то серце спокійніше мати, / Щоб не бентежили передчуття / Та не ввижалась напівмертва мати / І голодом заморене дитя” [13, 395].

Поет прямо вказує, що причину голоду 1933-го року слід шукати в рішеннях Політбюро ЦК ВКП(б): “Як розгадати, де ота рука / Бере для себе Каїнову силу, / Щоб підписом чи кнопкою дзвінка / Народи цілі кидати в могилу? // Одним

свинець в обпалені виски, / А другим плетиво колючих ліній – / За кусень хліба чи за колоски, / Що знайдені були в стерні осінній” [13, 393–394].

Збірка “За ґратами” включає поезію про голод. У вірші “Хліб тридцять третього”, окрім теми голоду, поет підняв ще одне гостре питання політичного шахрайства, коли радянським історикам удалося створити власну версію походження російського, білоруського й українського народу із однієї колиски. Спадкоємницею Русі поет бачить тільки Україну, у якій тоталітарний СРСР забрав не тільки тисячоліття історичного розвитку на теренах Європи, а й штучним голодом прагнув знищити фізично: “Жила Вкраїна. Плакала, стогнала. / Проте я твердо свідчити берусь: / За всі віки безхліб’ям не загнала / Нікого в землю Україна-Русь. // Від тих часів, коли з’явилося рало, / Голодних мук не відало село. / Хай неврожай – та люди не вмирили: / З двадцятим віком лихо те прийшло” [13, 533].

Поема “Хрест” була написана в 1975 р. в психоневрологічному госпіталі, дорогу до якого поет докладно описав у своєму мемуарному романі [15, 528–529]. У госпіталі письменник пробув майже два місяці, однак лікарі установи відмовилися на вимогу КДБ знайти в психіці М. Руденка відхилення від норми. За цей час поет написав дві поеми – “Історію хвороби” й “Хрест”. Обидві були надруковані у видавництві “Смолоскип” (США) й передавалися по радіо “Свобода” та “Голос Америки”.

Поема “Хрест” – це правдиве зображення внутрішньо-психологічного стану комуніста, який пережив надскладну світоглядну кризу, шукаючи винних в організації голоду, від якого вимерло його рідне село. Поет показує складну внутрішню боротьбу людини, адже йшлося про найцінніше для кожної особистості – віру в правоту справи, котрій віддано багато життів співвітчизників. Передусім це стосувалося рядових комуністів, мільйонів, що за віру в ідеали комуністичного режиму поклали свої життя у той час, коли найрідніші люди помирили з голоду: “Не шкодую, ні, що був марксистом, – / Я в житті шукав нової віри. / А без віри хто ж ми?.. / Тільки звірі / З мозком нерозвиненим, драглистим” [13, 719].

Автор підтримує комісара, обдуреного марксистськими гаслами, бо й сам вірив у необхідність і правильність цієї боротьби: “... в моїй особі тодішній пропаганді вдалося витворити так звану нову людину за сталінськими рецептами. Ця людина пишалася тим, що з неї починається комуністична ера. В одному із віршів я так і написав: *Я народився третього року комуністичної ери* [курсив М. Р. – Ю. Л.]. За всієї щирості цих переконань, у розумінні творчому вони були тупиковими” [15, 286].

Власним розумом поет збагнув істину, а відкрита істина – початок руху, осмислений розвиток, пошук шляху досягнення бажаного. Поет указує на присутність поля, у якому ця істина реалізовується: “... Як би серцем не ховався ледачим, / А вона, жива, несотворима, / Прийде, дух твій у собі затрима, / Щоб незрячого зробити зрячим” [13, 719]. Ставши зрячим, поет відкриває читачеві шлях до прозріння, вказує на допущені особисті та загальнодержавні помилки.

Повернення комісара-більшовика Мирона в рідне село стало його особистою трагедією. Його вірність комуністичній ідеї позначена шрамом на щоці та зіркою на рукаві. Ця зірка виявилася прокляттям, бо ворогом цьому більшовикові став його рідний народ: “Через щоку – від шаблі шов, / Зоря на рукаві. // Хто вас лише не проклинав, / Ви, носії зорі, / Яку дали вам на рукав / Астрологи старі!..” [13, 720]. Боротьба за цю зорю – це страшна особиста й державна драма, яка мала руйнівні наслідки і відлунюється в українському суспільстві й сьогодні.

Комісар, аналізуючи побачене, розуміє, що голод і мор були не по всій державі, він “бачив, що Москва / Живе не пишно, а проте / Вся до ноги жива” [13, 721]. Відтак герой питає: чому вмирили від голоду саме українські села?

Відмовляючись спершу вірити в гірку правду, Мирон шукає причину голоду в куркульських витівках, що заважають сталінському сонцю осявати край.

Уже здалеку Мирон помічає незрозумілі йому на перший погляд зміни села та батьківської домівки. Картини голодного краю схожі на апокаліптичні: "... А поза тинами / Ні душі нема. / Лиш вітряк на схилі / Руки підійма. // Руки – мов протези / Повоєнних літ. / Наче на молитву / Виповз інвалід. // Не пові димом / З чорних димарів. / Квітне будячиння / Посеред дворів..." [13, 721]. І будівля, і садок, вирощений батьком, позбавлені життя: "... Навіть на порозі / Виріс бур'янець. / Та невже це світу / Надійшов кінець?..." [13, 722].

Комісар далі шукає хоча б якісь ознаки життя, знаходить знайомі речі, поживклі фото з його минулого. Стурбований, розгублений залізний більшовик помічає зміни й у хаті: "... У кутку – не Ленін – / Познущався хтось: / З рами-сухозлітки / Дивиться Христос. / А, можливо, мати / Іллїча зняла?.. / Мати комісара – / Як же ти могла!.." [13, 722].

Поступово до комісара Мирона приходить розуміння того, що голод був організований не куркулями, а комуністичною партією: "... І немов обухом / Враз по голові: / Та чи в тебе, дурню, / Є чуття живі? // Чи під яворами / В затінку від хат / Привидам читати / Будеш діамат?.. // Тут чаділо пекло – / Це ж не сон, не сон!.. / І упав на лавку / Комісар Мирон..." [13, 722]. Комісар усвідомив, яку антилюдяну ідеологію захищав, усвідомив, що він теж має непрямий стосунок до голодної смерті рідного села та матері.

Комісар Мирон, перебуваючи в стані психологічного стресу, бачить видіння, які трансформуються в короткотермінові сні. І видіння, і сні пов'язані з гіркою долею односельчан та матері, яка так і не дочекалася сина із братовбивчої війни. Усе це перевернуло духовний світ комісара, призвело до втрати душевної рівноваги: він перебував у стані марення між реальним і сфальсифікованим комуністичною ідеологією життям. Від аналізу побаченого Мирон переживає світоглядну кризу: "... Бився головою, / Гриз терпкі вуста. / І підняв поволі очі до Христа..." [13, 722].

Після першої страшної ночі в порожній материнській хаті Мирон став геть сивим, до нього приходить прозріння: "... На сто дворів – / Один живий... / Лиш рупор голосом спесивим / Комусь кричав про шлях новий. // Та ще словами, мов киями, / Поет відомий / В згубну мить / Людей зганяв до 'дної ями: / – Будем, будем бить!.." [13, 724].

М. Руденко процитував рядки вірша Тичини "Партія веде", надрукованого в газеті "Правда" за 21 листопада того ж голодного 1933 року. "Ганебність вірша "Партія веде, – на думку А. Погрібного, увиразнюється уже тим, що кожен, хто читав у ті роки рефрен, – Всіх панів до 'дної ями, / буржуїв за буржуями / будем, будем бить! / будем, будем бить!" – неодмінно думав про спільні ями, начинені "буржуями" – жертвами організованого московським режимом лютого Голодомору" [10, 28]. Вірш "Партія веде", що ввійшов до однойменної збірки, поставив талановитого українського поета "на пропагандистський конвеєр" [18]. Саме висловами зламаного тоталітарною советською машиною П. Тичини озвучували партійні п'ятирічки.

Щоб переконати міжнародну спільноту, що в Україні немає голоду і люди живуть заможнo та щасливо, знімають кінокартини, показуючи переваги соціалістичного державного ладу: "... І гарна дівка, пишна врода, / Виносить з хати пироги... // Рушає в хату з самоваром, / На ганку приміряє бриль. / – Гей! Самовар не треба й даром: / То курський – не український стиль.... Усе відразу ясно стало: / Людей з-під Курська навезли / Та в українське повбирали / І посадили за столи..." [13, 724].

Епізод яскраво відображає політику комуністичної партії, яка приховувала українську голодну дійсність за яскравою картинкою. Голоси людей, для яких

“сонце – / у Кремлі”, возвеличують батька народів. Голова колгоспу поспішав засвідчити свою відданість владі: “...Йдемо звитяжно, переможно – / Немов гроза, ідем! / Як перевиховат не можна – / У землю покладем. // І нам від того, скажем прямо, / За вухом не свербить. / Усіх хохлів до 'дної ями – / Будем, будем бить!..” [13, 726]. Ця репліка голови колгоспу, який повинен був опікуватися ввіреною йому громадою, демонструє великодержавне ставлення советської влади до українського народу.

Як завершальний акт неіснуючого весілля з'являється божевільна Христя: “... А я діточок побила, / До схід сонця поварила. / Трактористу-молодцю наварила холодцю. // Їж, Іване! Пий, Іване! / Хай коханнячко не в'яне!... Їж, коханий, не барися, / Виплюнь пальчика Орисі. / Від синів та від дочок / Тільки жменька кісточок...” [13, 723]. До такого божевільного стану жінку довів голод. Поет показує, що можна зробити з народом, якщо поставити його на межу рабського існування чи голодної смерті. Саме на такий результат і розраховувала комуністична верхівка, організовуючи хлібозаготівлю в Україні. Головним завданням було розчавити та знищити голодом прагнення до вольності, до національної незалежності, і робили це руками самих же українців, типових Миронів, які щиро вірили в комуністичні лозунги та ідеали.

Залізний більшовик Мирон шукає місце поховання матері, щоб віддати їй останню шану й вимолити прощення: “... Ти чуєш, мамо? Де ти, де ти? / До тебе син іде на суд... / І ніби з глибини планети / Йому почулося: / – Я тут!..” [13, 727]. Голос матері лунав комуністу Мирону із церкви.

Пошуки могили матері із хрестом на плечах показують власну Голгофу Мирона. Він шукав матір “серед волань та скрут”, що вказує не на просторову сферу пошуків, а на морально-духовну. Пошуки матері привели Мирона до прийняття Христа: “...Хтось там живий на кобзі грає – / І степом котиться луна. // Такої музики від роду / Не чув Мирон. / О, хто ж це грав?.. / Немов звучить сама природа – / То голос неба, сонця, трав. // Здається, він єдиним звуком / З могили мертвих підійма, / Щоб край покласти вічним мукам – / І влади понад ним нема!..” [13, 728].

Христос прийшов до комісара у відповідь на душевні волання: “Із кобзою ішов до нього / Не інший хтось, / А сам Христос. // Той, хто воскрес, щоб світ тримати, / Мов квелий, немічний росток, – / Він був таким, якого мати / Вернула у святий куток...” [13, 728]. Із приходом Христа Мирон отримав можливість визначитися, де правда – християнська, яку мати шукала, чи його, більшовицька, що обіцяла щасливе майбутнє життя для людини праці.

Перше запитання Мирона до Бога було про долю українського народу: “Що дав ти безталанній Україні – / Яку свободу, благодать яку? / Шукаємо добра, як голку в сіні, / А тільки лихо маєм на віку...” [13, 729]. Відповідь Христа розкриває Мирону силу Слова: “... Я те даю, чого не вміють взяти. / Я в мертвий камінь закладав слова, / Щоб камінь став людиною – й завзято / Рушав туди, де Всесвіт ожива. / Він тільки мертвий мінерал без Слова – / Холодна твердь, а не живе життя...” [13, 729].

Син Божий розтлумачує Миронові, що в Слові містяться вічні категорії добра і зла: “... О, ні! Лукавий заспіва осанну, / Щоб вшанувати п'ятирічку, план. / Тим часом він заради чину й сану / Готовий матір кинути в казан. / Коли бажаєш знати – саме в тому / Тяжка біда людська... / Це ж Сатана! / Це вічний опір Духові Святому. / Це владолюбство, / Велич показна. / І те, що сталося, – його робота: / Він переміг сьогодні на Землі...” [13, 730]. Атеїстові Мирону важко дається розуміння сакрального змісту Слова, того, з якого починає свою благовість святий апостол Іван: “Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово” [3]. Слово “Логос” в Євангелії від Івана означає Сина Божого як Вічне й Іпостасне Слово Боже, що від початку вічності перебувало з Батьком та стало людиною для спасіння людства [2, 659].

Мирон цікавиться, чому Христос не зупинить зло, що знищує Україну: "... Ти – Бог. Та де ж твоя свята турбота / Про душі праведні, діла не злі? / Царює смерть на рідній Україні. / Чим провинилися її сини?.." [13, 730]. Відповідь Христа проста і складна водночас: "... Народ – це Бог! / А люди – це клітини / У тілі вищому, якого ти / Не здатний бачити. / Душа дитини – / І розум, котрий обриси мети / Наклав на цілу світову безмежність, / Щоб нею дихати..." [13, 731]. Знищення українського народу комуністичним режимом – це знищення Бога.

Для просвітлення Син Божий радить комісарові повторити ходу, що її Сам здійснив заради спасіння людства, піднімаючись на Голгофу: "... Візьми свій хрест. Нехай ляга на плечі / Важким ярмом, а ти його неси. / У ньому зойк голодної малечі, / Жіночі передсмертні голоси. / У ньому – віра, віщий поклик Слова, / Твоя короґва, Боже знамено. / У ньому щира українська мова, / Де кожне слово – то святе зерно..." [13, 731]. Христос повчає Мирона, завзятого атеїста, нести свій хрест, відкривати пригніченому комуністичними ідеологами українському народу правду і причину його страждань.

Образ Христа в поемі зазнає трансформацій. Спершу це звичний образ з ікони матері, пізніше Він являється Миронові в образі сліпого кобзаря: "І сталось диво: / Вже не Бог на троні – / На камені сидів сліпий кобзар. / І постать кобзаря сивоголова / Вростала в сонце на небеснім тлі. / Володар Думи і володар Слова, / Він був єдиним Богом на землі..." [13, 732]. Від першої появи Миронові в біблійному образі і в образі сліпого кобзаря Христос тримає в руках кобзу, що "вже старенька – / Немов з походів січових". Кобзар із кобзою – символ волелюбності української нації, носій народної правди, співець козацької вольності.

У 1930-х роках оголошено війну кобзі та бандурі як класово ворожим музичним інструментам. На підтвердження такої політики комуністичної партії Н. Приступ цитує газету "Радянська література" за 1935 р.: "Українські націоналісти створювали школи кобзарів, які популяризували націоналістичну галімацію, отруюючи нею трудящих". Натомість в Україну завозять десятки тисяч примітивних, "общепонятних" балалайок і гармошок" [12, 13]. У цій же розвідці авторка згадує про з'їзд близько трьохсот лірників та кобзарів для участі в завершальному етапі Республіканської Олімпіади міста і села, що начебто відбувся в грудні 1934 р. в Харкові. Учасників цього з'їзду потім перебили в яру за містом. Остаточного документального підтвердження, окрім свідчень деяких сучасників, дослідниця не знайшла.

Кобза в руках Христа стає сакральним символом: "Якщо живі у кобзи струни, / То значить є хрива душа. // Іще для нас народить жито, / Переживем біду гірку. / Зерно вмирає, щоб ожити / У золотому колоску. // Хто не помре, той не воскресне, / Не розпочне життя нове. / Усе, що є одвіку чесне, / Колись в народі живе" [13, 733].

Хрест на плечах комісара не викликає подиву в голодних людей. Навпаки, вони, як і століттями раніше, сходяться послухати кобзаря: "Сліпий кобзар на кобзі грає / Та щось мугиче – не співа. / І кожен очі витирає: / Відібрано у них слова" [13, 732].

М. Руденко вказує на те, що з початку 1930-х років радянська система поставила за мету знищити українську мову. 6 квітня 1933 р. було створено комісію під головуванням А. Хвилі "для перевірки роботи на мовному фронті". Народний комісар освіти УСРР В. Затонський у Постанові від 5 вересня 1933 р. зазначив, що комісія, крім питань української наукової термінології, розглянула правопис і кардинально його переробила, відкинувши штучне відмежування української мови від російської, спростивши правопис, ліквідувавши націоналістичні правила цього правопису, що орієнтували українську мову на польську, чеську буржуазну культуру [21, 108]. Л. Масенко зауважує: "У 1933 р. більшовицькі вожді, стероризувавши українство шляхом штучно організованого

голодомору і застосувавши репресії проти інтелігенції, підірвали потужну соціальну базу української мови, після чого змогли повернутися до старої імперської практики асиміляції” [21, 16].

Прислужники комуністичного режиму не могли пропустити повз увагу двох відмінних від загальної голодної сірої маси мандрівників: “Так почалася в’язнична кара – / Сидить у карцері Мирон...” [13, 734]. Саме так і повинні були завершитися мандри Христа й комісара Мирона, адже “вороги” комуністичного режиму підлягали фізичному знищенню.

У карцері герой чує знайомий голос Христа: “Я тут. / Я – зек. / Я – номер три. / Стирчать з долонь іржаві цвяхи, / Вінок терновий на чолі...”. У катівнях НКВС Христа як уособлення українського народу було розіп’ято вдруге. Син Божий отримав третій номер, що символізує його божественну суть: “...Господь є число три; тільки воно може по своєму образу і подобі створити незліченну кількість істот” [6, 496–497].

Політика комуністичного режиму примушувала українців емігрувати. Українці тікали за кордон, бо бачили там відмінні від тоталітарного СРСР умови життя: “... Туди, де хліб, / Де Бог, / Де земляки. // Туди, де розум. І туди, де воля. / Туди, де в людях помисли незлі; / Де не юрба, а фермер серед поля / Один, як Бог, чаклує на землі...” [13, 735].

Останні рядки поеми – заклик до боротьби за свободу та Батьківщину: “... Слушайте, люди, люди! / Далі шляху вам не буде. / Ждiть чи не ждiть дощу – / Далі я вас не пуцу. // Хлібом з-за океану / Вам не загоїти рану / Там, де земля вмира. / Думайте!.. / Вам пора” [13, 736].

Поема “Хрест” не тільки зображає внутрішню боротьбу вірного комуністичній ідеології комісара Мирона, що призвела його до власної трагедії. Це трагедія мільйонів. Шанс вижити залишався тим, хто відрікся від свого народу, перейняв мову загарбника, його звичаї, навіть музичні інструменти, утратив віру, з вільного господаря землі перетворився на раба. Поет наголошує, що інспірований комуністичним режимом голод 1933 р. став лише останньою ланкою руйнації української національної ідеї. Задум поеми – показати, що 1930-ті роки – час, коли комуністична партія нищила український народ не тільки фізичним голодом; нищенню підлягала мова, звичаї, традиції, обряди, віра, а натомість пропонувалася новостворена марксистсько-ленінська антигуманна ідеологія.

Оповідання “Син четвертої сфери”, опубліковане в журналі “Дніпро” (2008), засвідчує, що тема штучно організованого комуністичним режимом голоду не відпускала письменника навіть тоді, коли світ визнав Голодомор 1932–1933 років геноцидом українського народу.

Письменник визначив жанр твору як фантастичне оповідання. Однак твір має більше життєвої правди й автобіографічних рис, аніж фантастики, що дає підстави класифікувати його як соціально-фантастичне оповідання з політичними прогнозами.

Одна сюжетна лінія – подорож підлітка голодною Україною у 1933-му році – показана в проекції на подальший загальноцивілізаційний розвиток людства. Хронотоп подорожі дає можливість письменникові, зберігаючи конкретність розповіді про один епізод життя головного героя, звести воедино різні суспільно-політичні явища міста та села в рік Голодомору і ввести читача в коло загальнонаціональних та загальноцивілізаційних проблем. Ще одна особливість оповідання – його трагічність, підведення до усвідомлення наслідків колоніалізму й тоталітаризму для України та людства.

Назва оповідання розшифровується в розмові інопланетян, які спостерігають за головним героєм Павликом під час його подорожі голодною Україною. Павлик – “син четвертої сфери”, землянин. Щоб якимось чином полегшити

життя мешканцям четвертої сфери, інопланетяни вирішили допомогти людству позбутися залежності від білкової їжі. Головний герой Павлик був одним із 7 піддослідних, у яких генетично закріпився прищеплений фотогенератор, що звільнило від необхідності споживати їжу. Саме ця нова генетична особливість дала змогу героєві пережити голод 1933-го року.

Павлик став новим Адамом, із якого почнеться новий, удосконалений рід людський. Число “сім” має в тексті глибоко символічне значення. Те, що герой – один із семи мешканців Землі, у кого прижився фотогенератор, перегукується із сьомою главою “Буття”, де розповідається про дії праведного в сьомому коліні Ноя, котрому було наказано взяти до ковчега “всякої худоби чистої по семи, чоловічої статі і жіночої” [6, 118]. Також сімка бере свій початок у першому поділі Монади на дві частини [6, 117]. У праці “Енергія прогресу”, написаній у 1972–1974 рр., наведено формули, за допомогою яких М. Руденко створює стаціонарну модель Всесвіту, у центрі якої перебуває Світова Монада [14].

У семантику заголовка оповідання закладено вічні філософські пошуки – будову Всесвіту. Письменник дає просте, зрозуміле пояснення багатосферності Землі: “Вдумайся бодай у це: сфер над нашою головою ми не бачимо, тому, що вони для нас прозорі. І навпаки: сфер, котрі містяться під ногами, нам не дано бачити через те, що вони для нас не прозорі. Так само, як наші очі, налаштовані й усі інші органи чуттів – на сприйняття образів, що існують лише в одній сфері. У тій, де ти народився” [16, 123]. Ідею багатосферності та гармонію існування сфер Усесвіту М. Руденко перейняв із філософського вчення Піфагора.

Ззовні Павлик нічим не відрізнявся від інших. Навпаки, письменник цілком свідомо не зосередився на портреті хлопчика, через що неможливо виокремити його прикметні риси. Образ Павлика – узагальнений образ мільйонів українських дітей, що стали сиротами внаслідок штучного голоду, організованого комуністичною владою.

Головний герой оповідання – син шахтаря. Важка праця в неймовірно небезпечних і складних умовах забрала Павликового батька відразу ж по тому, як хлопчик з’явився на світ. Водночас ця робота була єдиним джерелом майже жебрацького існування сім’ї. З перших рядків оповідання відкривається завіса комуністичної дійсності, де за загальними гаслами не було видно життя звичайної людини, яка з надією заробити на хліб згодна була братися за будь-яку, навіть смертельно небезпечну працю. Такий нелюдяний соціально-економічний устрій позначався на кожній сім’ї.

Родина Павлика змогла пережити голод лише тому, що отримувала пайку хліба за батька, а дядина баба Горпина приносила пляшку молока. У спогадах “Найбільше диво – життя” письменник пригадує, як сам пережив голод у дитинстві: “Голод застав мене в четвертому класі. Я вже казав, що в нашому селі люди не мерли – майже в кожній родині був шахтар. Шахтарська пайка хліба ділилася на всю голодну родину – і це рятувало від смерті” [15, 60].

Жалюгідне існування, несамоविта боротьба за виживання перетворювали побудову комуністичного майбутнього на рабовласницький устрій. Становлення особистості Павлика ускладнювалося бідністю, безбатьківщиною та страшним голодом 1933 р. Життєві умови, у яких зростав хлопчик, кардинально відрізнялися від офіційно пропагованої турботи комуністичного режиму про щасливе дитинство.

Голод 1933-го року забрав у Павлика матір, і хлопчик залишився круглим сиротою. Мама Павлика віддавала свою їжу сусідці Ганні Никонівні, яка мала двох малих дітей. Щоб не зустрітися із сусідкою, Павлик вирішив податися в мандри, зникнути.

Хлопцеві не потрібна була їжа: “На темній половині Місяця щось спалахнуло й одразу ж погасло. Мабуть, хлопець не надав би цьому спалахові жодного

значення, якби в ньому самому не стався внутрішній спалах. Він осяяв спершу кожную клітину його мозку, а відтак приємним теплом розлився по всьому тілі. Гнітюче й нудотне відчуття голоду зникло” [16, 120]. Те, що інопланетяни в особливий спосіб підгодовували хлопчика, він сприймав як любов давно померлого батька: “Павлик починав вірити, що його тато, якого він ніколи не бачив, не помер – він переселився на Місяць і звідти стежить за кожним кроком сина” [16, 120–121].

Письменник докоряє Всесвіту, чому той не зміг (чи не захотів) побачити знущення правлячої комуністичної партії над української нацією. Спостерігаючи за життям Павлика, інопланетяни вирішили, що державний устрій в СРСР є цивілізацією хижаків: “Ніколи не думав, що десь може існувати цивілізація хижаків... – А хіба те, що ми бачимо, має право називатися цивілізацією?” [16, 122].

Сам іще дитина, Павлик узявся опікуватися Ганнусею, яка після смерті брата залишилася круглою сиротою. Щоб якимось чином прогледувати подружку, Павлик навчився полювати в степу на ховрахів. Письменник докладно змалював такі мисливські лови тому, що й сам у дитинстві їв ховрашатину, щоб не померти з голоду. У мемуарах він згадував, як харчувався в голодний 1933-й: “Наприкінці березня наша сім’я вже не голодувала. І не лише тому, що отелилась корова, а головню тому, що тепер у нас було доволі м’яса.... Моє відкриття полягало в тому, що якось у балці, здираючи шкурки з ховрахів, я кинув два облуплені рожеві тільця у пригаслий жар, щоб спеклися. Які ж вони були смачні!... Уже в мої старечі літа я пригадаю ці банкети поза колючим дротом, де нас рятуватимуть від голоду й авітамінозу ті ж самі трави – лобода, кропива, подорожник. Але, на жаль, там не буде ховрашатини – найсмачнішого м’яса, яке я коли-небудь їв” [15, 67].

Це ховрашине м’ясо вкарбувалося в пам’ять поета на все життя: “З дитячих літ ховаю у секреті / (Ніколи цей секрет не розкривав), / Якого звіра я у тридцять третім / Наполював. / Читай: навилівав. // Блаженства незабутнього вершина: / Ледь-ледь устиг зазеленіти двір, / В печі запікши м’ясо ховрашине, / Кропиву мати клала на гарнір” (“Кропива”, 1981) [13, 535].

Страшні події голодного дитинства змусили підлітків дуже швидко подорослішати. Їхне дорослішання відбувалося серед жахливих картин голодної смерті: “Червоніли дахи, вкриті совковою черепицею, біліли чепурні оселі, як усюди в Україні. І, як усюди, майже всі оселі були порожні. Де-не-де з’явиться людська постать – і одразу ж зникне. Люди тоді боялися власної тіні, радше вдавали з себе мерців, аніж живих” [16, 127]. Письменник змальовує класичний, майже шевченківський пейзаж, а на його тлі – нестерпне життя тих, хто його створював. Страх заволодів українцями, які були приречені на голодну смерть, а той, хто висловлював незадоволення, оголошувався “ворогом народу” і помирав у катівнях НКВС.

Найжахливіші випадки, які траплялися в українських містах і селах під час Голодомору 1933-го року, – це випадки канібалізму. Людей, котрі були доведені до відчаю і втрачали розум від голоду, було чимало. У своїй подорожі діти зустріли старенького господаря, що видавався бадьорим: “Його рухи були жваві, навіть молодечі – не видно, щоб цей чоловік голодував” [16, 127]. Уночі господар хотів забити дітей, але інопланетні охоронці попередили хлопчика про небезпеку. На захист дітей стали інопланетяни, а не держава, бо голод в Україні й був організований владою, тому про дітей нікому було піклуватися. Цю жахливу подію Павлик приховав від Ганнусі – не хотів травмувати її понівечену душу, а вранці діти пішли геть від смертоносної оселі.

У купленій на базарі в Луганську їжі дівчинка знайшла дитячий ніготь. Описаний випадок письменник взяв зі свого дитинства. Письменник згадує, як

мати йому наказувала нікуди не відпускати семилітню Таїсу – навіть за хвіртку, бо того року траплялося людям у пиріжках, куплених на луганському базарі, знаходити дитячі пальчики [15, 62].

Оповідання “Син четвертої сфери” дає змогу поглянути на події 1933-го року очима підлітків, у яких саме на цей період припало становлення особистості. Подорож дітей голодною Україною навчила їх боятися й уникати людей, бо тоталітарна комуністична імперія перетворила український народ на “цивілізацію хижаків”. Письменник показує, як штучний голод донищив селянина – моноліт, на якому трималася українська нація, а разом із ним – усі буттєві цінності.

Перебування в складі тоталітарної імперії позначилося на свідомості українців і до цього часу відлунюється в українському громадянському суспільстві. Творчість письменника дає поле для пошуків, окреслює внутрішній та зовнішньополітичний вектор розвитку України, шлях істинного розвитку держави й народу, розкриває хибність ідей і гасел, якими й сьогодні просякнутий український культурний та інформаційний простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аврахов Г.* Як виникають фальшиві міфи? // Слово і час. – 1993. – №6. – С. 40–45.
2. *Біблейская энциклопедия.* – Ленинград: Издание Свято-Троице-Сергиевой Лавры, 1990. – 902 с. (Репринт).
3. *Біблія.* Новий Заповіт [Електронний ресурс] / Переклад Івана Огієнка. – Режим доступу: <http://www.ty-bible.info/biblio/ukrainskaaya-bibliya/evangelie-ot-ioanna.html>.
4. *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали* / Упоряд. Р. Пиріг; НАН України. Ін-т історії України. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2007. – 1128 с.
5. *Гринів О.* Україногеноцид: історична правда проти політичного крутіства // Слово Просвіти. – 2013. – 43 (731). – 31 жовт. – 6 лист. – С. 2–4.
6. *Енциклопедия символов, знаков, емблем* / Авт.–сост. В. Андреева и др. – Москва: ООО “Издательство Астрель” : МИФ : ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 556, [4] с., [32] л. ил. – (“AD MARGINEM”).
7. *Кудрявцев М.* Голод в художній літературі // Слово і час. – 1993. – №10. – С. 68–73.
8. *Втрати міського й сільського населення України внаслідок Голодомору в 1932–1934 рр.: нові оцінки* / Н. Левчук, Т. Боряк, О. Воловина, О. Рудницький, А. Ковбасюк // Український історичний журнал. – 2015. – №4. – С. 84–112.
9. *Поет жорстокого віку* / Г. Нойфельд, Є. Сверстюк // Березіль. – 2011. – №1–2. – С. 174–185.
10. *Погрібний А.* Сонцекларнетні карби світу : [вступ. стаття] // *Тичина П.* Вибрані твори [у 2 т.] / Голов. ред. М. Зяблюк. – Київ: Всеукраїнське державне спеціалізоване видавництво “Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2011. – Т. 1: Вірші. Поєми. – С. 5–41.
11. *Політологія* : Підручник / І. Дзюбка, К. Левківський, В. Андрущенко та ін.; За заг. ред. І. Дзюбка, К. Левківського. – 2-ге вид., випр. і допов. – Київ : Вища шк., 2001. – 415 с.
12. *Пристап Н.* Кобза для визволення // Україна молода. – 2009. – 31 березня (№58). – С. 13.
13. *Руденко М.* Вибране. Вірші та поеми (1936–2002). – Київ: Дніпро, 2004. – 797 с.
14. *Руденко М.* Енергія прогресу. Гносис і сучасність: Метафізична поема. Публіцистика. Поема. – Київ : Журналіст України, 2008. – 716 с.
15. *Руденко М.* Найбільше диво – життя. Спогади. – Київ : КЛІО, 2013. – 696 с.
16. *Руденко М.* Син четвертої сфери // Дніпро. – 2008. – №7–8. – С. 119–140.
17. *Славутич Я.* Голодомор в українській літературі Заходу // Слово і час. – 1991. – №7. – С. 10–19.
18. *Стус В.* Феномен доби (Сходження на Голгофу слави) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>.
19. *Тичина П.* Партія веде: Пісні, пеани, гімни. – Харків: Радянський письменник, 1980. – 94 с.
20. *Трофименко Т.* Трагедія на три дії. Голодомор в українській літературі // Дніпро. – 2011. – №11. – С. 156–159.
21. *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду: Док. і матеріали* / Упор. Л. Масенко та ін. – Київ: Києво-Могилянська академія, 2005. – 399 с.

Отримано 4 лютого 2017 р.

м. Суми